

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УСПІШНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ УЧИТЕЛЕМ ТА УЧНЯМИ

Статтю присвячено аналізу проблеми впливу характерологічних якостей педагога на ефективність його педагогічної діяльності. Визначено характерологічні фактори психологічної готовності вчителя до педагогічної творчості.

Ключові слова: психологічна готовність, творча педагогічна діяльність, характерологічні фактори, характерологічні тенденції.

Характерологические факторы успешности педагогического взаимодействия между учителем и учениками

Статья посвящена анализу проблемы влияния характерологических качеств педагога на эффективность его педагогической деятельности. Определены характерологические факторы психологической готовности учителя к педагогическому творчеству.

Ключевые слова: психологическая готовность, творческая педагогическая деятельность, характерологические факторы, характерологические тенденции.

The characterologic factors of success of pedagogical co-operation between teacher and students

Article is devoted to analysis of a problem of influence characterologic features of the teacher on efficiency of its pedagogical activity. There were determined a characterologic factors of psychological readiness to creative professional pedagogical activity.

Keywords: psychological readiness, the creative pedagogical activity, characterologic factors, characterologic tendencies.

Наукова актуальність проблеми дослідження впливу характерологічних рис педагогів на якість їх професійної діяльності обумовлена наявністю досить низького рівня розвитку характерологічної культури педагогічних працівників, що, безумовно, відбивається на якості педагогічного процесу. Сьогодні, на жаль, існує феномен високого рівня невротизації учнів унаслідок підсвідомого наслідування невротичних рис характеру вчителя, оскільки формування особистості учня відбувається безпосередньо під впливом характеру педагога.

Тільки гармонійна особистість вчителя здатна повноцінно виховати особистість учня. Тому, підвищення рівня характерологічної культури педагога є актуальною психолого-педагогічною проблемою сучасної освіти.

Завдання нашого дослідження полягало у визначенні й узагальненні характерологічних особливостей, які сприяють оптимізації педагогічної міжособистісної взаємодії з учнями; експериментальному дослідженні впливу характерологічних рис викладачів на стан їх психологічної готовності до творчої професійної діяльності; у розробці та експериментальному апробуванні

психологічного інструментарію розвитку характерологічних рис педагогів, що сприяють оптимізації їх педагогічно-професійної діяльності. Тому *метою* даної статті є розкриття закономірностей впливу рис характеру педагога на ефективність його професійної діяльності, а також окреслення напрямів розвитку характерологічних рис педагогів, що сприяють оптимізації педагогічної взаємодії між вчителем та учнем.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення впливу характеру вчителя на ефективність його педагогічної діяльності нами було визначені основні категорії:

- **Психологічна готовність** педагога до творчої професійної діяльності – це сполучення стійкої педагогічної *мотивації* та *здатності* вчителя до здійснення педагогічної творчості. Психологічні якості особистості педагога у сполученні з професійними знаннями, уміннями навичками виступають передумовами розвитку його психологічної готовності до творчої професійної діяльності.

- **Характер** – набір стійких особистісних тенденцій, які проявляються у поведінці та життєтворчості людини у вигляді комплексу певних характерологічних рис.

- **Риси характеру** – стійкі особистісні тенденції, що обумовлюють певні стереотипи сприйняття людиною явищ дійсності, емоційно-ціннісного ставлення до них та поведінкового реагування в життєвих ситуаціях.

- **Невротичні тенденції** – аномалії особистісного розвитку, які супроводжуються хронічним психічним напруженням, викликаючи порушення емоційно-вольової саморегуляції поведінки і спотворюють систему ставлень людини до інших [3].

- **Невротичний характер** – сукупність стійких невротичних тенденцій, що обумовлені спотворенням особистісного розвитку, несформованістю моральної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової та комунікативної сфер особистості і супроводжуються високим психічним напруженням та моральними девіаціями поведінки людини унаслідок порушення її взаєностосунків з іншими. Невротичний характер педагога спотворює стиль його професійної діяльності та взаєностосунки з учнями. Він проявляється у хронічній роздратованості педагога, ворожому ставленні до окремих учнів, надто високому рівні педантичності та ригідності, непослідовності дій, неадекватності поведінкових реакцій.

• **Характерологічна культура особистості** – це конструктивне психологічне утворення, що виявляється у ціннісному ставленні людини до інших людей та до моральних якостей (чесності, доброчинності, поваги, совісності, альтруїзму, відповідальності, працьовитості, організованості), сформованості комплексу конструктивних та взаємоузгоджених рис характеру [2].

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних концепцій нами визначено та узагальнено показники успішності творчої педагогічної діяльності вчителів гуманітарного профіля. Визначено систему критеріїв психологічної готовності педагога-гуманітарія до творчої професійної діяльності [1]. До них належать:

- 1) повага до учня, моральне піднесення його особистості, пробудження в неї духовності;
- 2) гармонійність характеру вчителя, яка сприймається учнями як взірець для власного особистісного розвитку.
- 3) здатність до моральної оцінки літературних творів, історичних подій, вчинків та інших явищ; перетворення свого предмета в засіб формування особистості учнів;
- 4) здатність педагога до співтворчості з учнями, до створення нових форм педагогічної діяльності, сприяння ціннісної творчості учнів (засвоєння вищих цінностей).

Відповідно до цих критеріїв розроблено авторський опитувальник “**Психологічна готовність педагога-гуманітарія**”, який містить 26 запитань і дозволяє визначати ступінь психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності.

Робочою гіпотезою нашого дослідження є наступне положення: психологічна готовність вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності має чотири *строго ієрархічні* компоненти – *ціннісно-мотиваційний, морально-комунікативний, креативно-інтелектуальний та емоційно-вольовий*. Розвиток даних компонентів із збереженням їх підпорядкованості один одному забезпечує гармонійний розвиток особистості педагога і сприяє оптимізації його міжособистісних відносин з учнями.

Нами було розроблено пакет психодіагностичних методик дослідження впливу характерологічних особливостей педагога на рівень розвитку його психологічної готовності до творчої професійної діяльності; зроблено статистичну обробку та систематизацію експериментальних даних; проаналізовано отримані статистичні

дані, зроблено висновки щодо вивчення характерологічних особливостей викладачів; та розроблено методичні рекомендації для викладачів стосовно підвищення рівня їх характерологічної культури, що сприятиме розвитку їх психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

Експериментальна робота проводилась на базі гімназії ім. О.С.Пушкіна м.Києва, гуманітарного факультету педагогічного університету ім. ДБ.Грінченка м.Києва, дошкільної дитячої установи “Лілея” м. Києва, Вінницького ПТНЗ та Центру творчості дітей та юнацтва Солом’янського р-ну м. Києва.

Учасники експерименту – старшокласники (61 учень), студенти (66 осіб) та викладачі (77 осіб). Всього психодіагностичним дослідженням охоплено 204 особи.

Вибірку старшокласників складають учні 10 та 11 гуманітарних класів та 11 класу економічного профілю гімназії ім. О.С.Пушкіна м. Києва.

Студентська вибірка представлена студентами 1, 3 та 4 курсів гуманітарного факультету педагогічного університету ім. Б.Грінченка м. Києва.

Вибірка педагогів складається з педагогічних працівників Вінницького ПТНЗ, педагогів дошкільної дитячої установи “Лілея” м. Києва та педагогічного складу Центру творчості дітей та юнацтва Солом’янського р-ну м. Києва.

Пакет психодіагностичних методів складається з:

- Авторських анкет для студентів і педагогів “Мотивація до педагогічної діяльності”, які дозволяють вивчати педагогічну мотивацію особистості.
- Опитувальника “**Риси характеру**”, що дозволяє визначати ступінь прояву таких характерологічних рис як: невротичність, демонстративність, ригідність, індивідуалізм, педантичність, агресивність, врівноваженість, меланхолійність, організованість, імпульсивність та інтернальність.
- Методики “**Моральні якості**”, яка визначає ступінь прояву таких моральних якостей особистості як: симпатія, поважність довіра до інших, безкорисливість, уважність, емпатійність, відповідальність, совісність, альтруїстичність, чесність, поступливість.
- Методики “**Незакінчені речення**”, яка дозволяє діагностувати рівень егоцентричності особистості.

- Опитувальника “**Психологічна готовність педагога**”, що дозволяє визначати ступінь психологічної готовності до творчої професійної діяльності.

Нами було проведено психодіагностику провідних характерологічних тенденцій старшокласників, студентів та педагогічних працівників, а також рівня їх психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності.

Результати середньостатистичних показників характерологічних та моральних рис старшокласників, студентів та педагогів відображено на рис. 1-2.

Рис. 1. Риси характеру учнів 10-11 кл., студентів та педагог

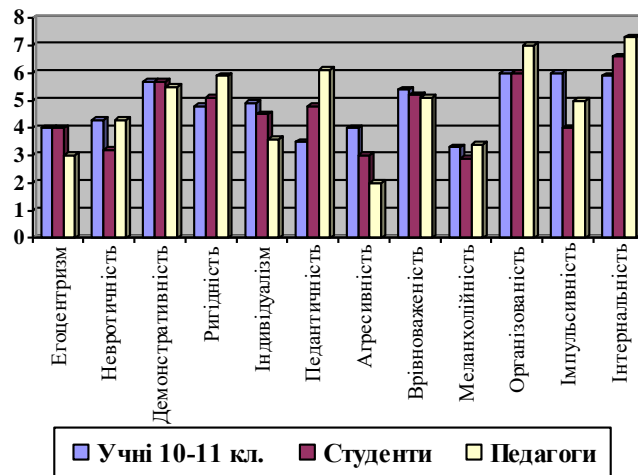
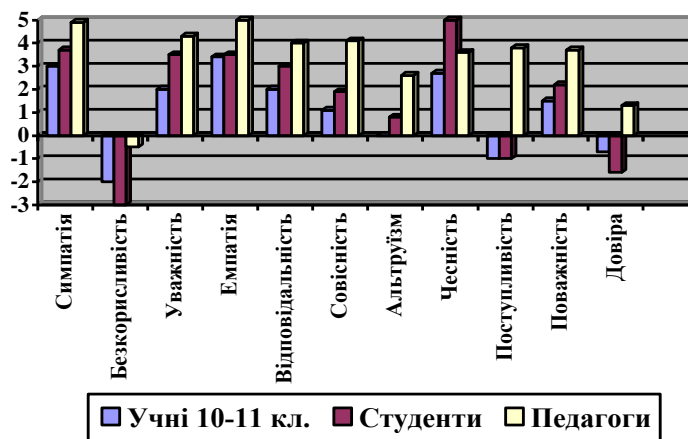

Рис. 2. Моральні якості учнів 10-11 кл, студентів та педагогів

Кількісний та якісний аналіз експериментальних даних дозволив визначити такі психологічні тенденції.

- У старшокласників та студентів філологічного профілю педагогічного університету недостатньо сформована педагогічна мотивація.
- Рівень психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності значно вище у педагогів порівняно зі студентами.
- У старшокласників провідними характерологічними тенденціями виявляються, з одного боку демонстративність та імпульсивність, а з іншого, організованість, врівноваженість та інтернальність.
- У студентів значно знижуються егоцентризм, демонстративність, імпульсивність, агресивність та врівноваженість, проте організованість та інтернальність залишаються доволі високими, що свідчить про значущість для них саме волевих рис характеру.
- Педагоги продемонстрували високі рівні організованості та інтернальності у сполученні з педантичністю та ригідністю.
- Порівняльний аналіз результатів між виборками учнів, студентів та педагогів показав, що існує певна закономірність: педагоги транслиують студентам та учням певні позитивні характерологічні тенденції (організованість, інтернальність, врівноваженість та демонстративність). Проте, як показало дослідження, негативні характерологічні риси педагогів підсилюються студентами та учнями. Так, у молодого покоління зростає рівень агресивності, індивідуалізму, егоцентризму, імпульсивності, дещо знижуються організованість, інтернальність та педантичність.
- Цей ефект підсилення молоддю негативних рис характеру педагогів простежується і стосовно моральних якостей особистості. Якщо педагоги демонструють відносно високий рівень моральних рис характеру з тенденцією до зниження безкорисності та довіри, то середньостатистичні показники на вибірках учнів та студентів показують аналогічну, але яскраво виражену тенденцію: високий рівень чесності, симпатії, уважності до навколишніх, у сполученні з корисним ставленням до людей, егоїзмом недовірою та непоступливістю. Тобто можна говорити про наявність суто прагматичного ставлення молоді один до одного яке презентує себе комплексом таких

характерологічних рис як корисливість, недовіра, егоцентризм, агресивність, впертість у сполученні з педантизмом та організованістю.

- У старшокласників та студентів простежуються у характері прагматичне ставлення до інших та риси юнацького негативізму, які презентують себе такими характерологічними рисами як чесність, недовіра та непоступливість.
- Психологічною якістю, яка хоча і дещо знижується у молоді, проте залишається відносно стійкою, є емпатія, яка, на наш погляд, є глибокою ознакою вітчизняного менталітету і не так швидко знищується під деструктивним впливом масової культури. Емпатійне ставлення одне до одного у сполученні з симпатією та інтернальністю дещо нівелюють прагматизм у міжособистісних відносинах молоді.
- Показники психологічної готовності найбільш позитивно корелюють з такими рисами характеру як педантичність, організованість, емпатія, совісність та чесність. Помірний позитивний зв'язок простежується з демонстративністю, інтернальністю, симпатією, довірою до інших, відповідальністю та безкорисливістю. Зворотній кореляційний зв'язок психологічної готовності педагога існує з такою рисою характеру як агресивність.
- Якісна інтерпретація факторів, отриманих за допомогою метода факторного аналізу дозволила визначити шість характерологічних факторів, що впливають на психологічну готовність педагога до творчої професійної діяльності: фактор моральної саморегуляції, фактор психологічного вигорання, фактори демонстративності, авторитаризму, конформізму та індивідуалізму. Ці фактори (крім першого) співвідносяться з ознаками основних типів невротичних характерів: невротеничним, істероїдним, епілептоїдним, конформним та шизоїдним. Відповідно до визначених факторів нами розроблено класифікацію характерологічних типів педагогів.
- Фактор моральної регуляції поведінки сприяє формуванню найбільш успішних, творчих педагогів (тип «Моральний творчий педагог»), які мають розвинені емоційно-вольові та моральні риси характеру (організованість, інтернальність, врівноваженість, чесність, совість, альтруїзм, емпатійність, уважність, поступливість, симпатію, довіру до учня, безкорисливість). Вони відрізняються неагресивністю, оптимістичністю,

помірною педантичністю, відсутністю індивідуалізму, ригідності та невротичності.

- До успішних (але меншою мірою) в плані педагогічної творчості відносяться типи «Демонстративний педагог» та «Емоційно виснажений педагог», що відповідають факторам демонстративності та психологічного вигорання. Для демонстративного педагога властиві такі риси як егоцентризм, демонстративність, чесність, імпульсивність, навіть помірна агресивність при відсутності педантизму, ригідності, депресивності та невротичності. Тобто це артистична, експресивна особистість, схильна до імпровізації. Проте їй не вистачає таких моральних рис як уважність до інших, совісність, безкорисливість.

- Емоційно виснажений педагог також має відносно високі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності незважаючи на наявність невротичних рис: загальної невротичності, депресивності, імпульсивності, неврівноваженості, ригідності, агресивності, помірного егоцентризму. Психологічною компенсацією у даному випадку виступають наявність вольових рис (педантичності, організованості, інтернальності), моральних якостей (чесності, совісності, альтруїзму), а також демонстративності й індивідуалізму.

- Характерологічний тип «Педагог-адміністратор» відповідає фактору авторитаризму і має такі характерологічні ознаки: добре розвинені вольові риси (організованість, інтернальність, врівноваженість, відповідальність, педантичність) при відсутності демонстративності та моральних якостей (емпатії, симпатії, альтруїзму, совісності, уважності до інших, чесності). Тобто такий педагог може здійснювати суто вольовий вплив на учня, без зайвих турбот про виховання його особистості. Він нездатний до педагогічної творчості.

- Такі ж низькі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності має педагог шизоїдного типу, який на перший погляд виглядає індивідуалістичним, оригінальним і цікавим, проте він не відчуває особистість учня, не має до неї симпатії та інтересу. Крім того в нього відсутні такі вольові риси як організованість, інтернальність, відповідальність, педантизм. Тобто, це суто «предметник», який не може керувати колективом.

- Найменш успішним в плані педагогічної творчості являється тип педагога, що

заграє з учнями, тобто конформна особистість, якій властиве суперечливе сполучення таких рис як поступливість, уважність, симпатія до інших та егоцентризм, корисливе ставлення, відсутність емпатії й уважності до людей. Крім того в даного педагога не сформована вольова регуляція власної поведінки, про що ми можемо судити по таким якостям як імпульсивність та неорганізованість. Загравуючи з учнями, такий педагог не має авторитету, оскільки в нього відсутній моральний стріжень особистості.

- Даная характерологічна типологія може бути покладена в основу професійної підготовки майбутнього педагога, а також психокорекційної роботи з вчителями, які мають труднощі у своїй педагогічній практиці.

Програма формувального експерименту представляє собою психологічний тренінг розвитку характерологічної культури педагога.

Психологічний тренінг складається з таких психологічних вправ: бесіди, диспути, ігрові вправи, самоаналіз, рефлексія отриманого досвіду.

Метою психологічного тренінга є покращення педагогічної взаємодії педагога з учнями шляхом усвідомлення рис власного характеру, підвищення рівня характерологічної культури.

Психологічний тренінг розвитку характерологічної культури педагога розрахований на 4 зайняття по 2 години, і має такі загальні тематичні підрозділи: знайомство учасників групи, актуалізація знань в галузі психології; усвідомлення рис власного характеру, диференціація позитивних і негативних характерологічних якостей, формування мотивації розвитку характерологічної культури; розвиток моральних якостей та довільного самоконтролю поведінки; набуття навичок усвідомлення визнання та виправлення власних помилок у сприйнятті характеру оточуючих; надання зворотнього зв'язку учасників групи один одному.

Психологічний вплив здійснюється шляхом розвитку таких складових особистості як ціннісно-сміслової, духовно-моральної та емоційно-вольової, а також рефлексивних можливостей і аналітичних здібностей.

Упровадження інноваційної роботи (психологічного тренінгу розвитку характерологічної культури педагога) – відбувалося на базі Центру творчості дітей та юнацтва Солом'янського району м. Києва. У тренінгу брало участь 20 педагогів

естетично-гуманітарного профілю.

Методом спостереження вдалося визначити такі психологічні зміни в учасників групи, що відбулися в результаті проходження тренінга:

- встановлено психологічний контакт між членами групи, створено атмосферу відносної довіри та прийняття особистості; відбулося вільне емоційне розкриття учасників тренінга;
- розвинулися рефлексивні можливості (здатність до самоусвідомлення та вербалізації власних рис характеру);
- актуалізована мотивація саморозвитку особистості (учасники тренінгу із задоволенням виконували вправи щодо характерологічного саморозвитку);
- відбулося усвідомлення необхідності моральної роботи над собою з метою самовиховання конструктивних характерологічних рис;
- відбувся розвиток здатності до надання зворотнього зв'язку членам групи стосовно їх рис характеру.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження нами було визначено теоретичні основи розвитку характерологічної культури педагогічних працівників як детермінанти підвищення їх готовності до творчої міжособистісної взаємодії з учнями, розроблено і апробовано методичку комплексного психологічного вивчення впливу характерологічних особливостей викладачів на розвиток їх творчої педагогічно-професійної діяльності. В результаті комплексного дослідження зроблені наступні висновки.

1. Професія педагога не є популярною у сучасному соціумі, що обумовлює переважно негативне ставлення до неї серед старшокласників. Сучасні випускники вступають до педагогічних ВНЗів переважно з мотивацією отримання вищої освіти та одержання спеціальних знань, які мають бути затребувані у сфері бізнесу.
2. Негативні (невротичні) характерологічні тенденції педагогів підсвідомо транслиуються учням, підсилюючись негативним (аморальним) впливом масової культури.
3. В сучасній вітчизняній культурі виражена негативна тенденція: наявність суто

прагматичного ставлення молоді один до одного (симпатія та уважність до навколишніх обумовлені суто корисною мотивацією з проявами недовіри).

4. Психологічною якістю, яка залишається відносно стійкою і нівелює прагматизм у відносинах молоді, є емпатія, що є глибокою ознакою вітчизняного менталітету.
5. Психологічний портрет творчого педагога може бути представлений наступними характерологічними рисами: педантичність, організованість, відповідальність, інтернальність, емпатія, совісність, чесність, симпатія, довіра до навколишніх, доброзичливість, демонстративність та безкорисливість.
6. Характерологічними факторами, що впливають на психологічну готовність педагога до творчої професійної діяльності є фактори моральної саморегуляції, психологічного вигоряння, демонстративності, авторитаризму, конформизму та індивідуалізму, які обумовлюють формування певного характерологічного типу педагога, який може бути різною мірою успішним у своїй педагогічній творчості.
7. Важливим чинником подолання невротичних тенденцій є характерологічна культура особистості – конструктивне психологічне утворення, що виявляється у ціннісному ставленні до інших людей, сформованості комплексу конструктивних та взаємоузгоджених рис характеру. Усвідомленість власних характерологічних ознак та мотивація морального самовдосконалення забезпечують адекватність поведінки та високий рівень життєтворчості. Актуалізація педагогом духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру сприяє розвитку психологічної готовності викладачів гуманітарного профілю до творчої професійної діяльності.
8. Методичні рекомендації для викладачів та майбутніх педагогів спрямовані на підвищення рівня характерологічної культури особистості. Цілеспрямоване формування характерологічної культури особистості свідчить про підвищення готовності вчителя до педагогічної творчості. Ефективне формування та корекція власного характеру детермінує розвиток здатності до творчого мислення, позитивного ставлення до особистості учня та конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях, що є основою психологічної готовності вчителя до творчої педагогічної діяльності.

1. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / Навч. посібник. – К., 2000. – 167 с.
2. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти / Навч.-метод. посібник / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України: Заред. В.В.Рибалки. – К., 2005. – 298 с.
3. <http://www.go-psy.ru/neur.htm>